

**Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
кафедра полоністики**

**«ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ БАГАТСТВО У ПОЛЬСЬКІЙ МОВНІЙ
КАРТИНІ СВІТУ»**

**Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студента 4 курсу бакалаврату
освітньої програми
«Польська мова та література,
англійська та литовська мови»,
спеціальність –035.033
Данила Миколайовича ГУЛЕВАТЕНКА
Науковий керівник:
канд. філол. н., доц. Наталія Дем'яненко**

**«Допущено до захисту»
Протокол засідання
Кафедри полоністики
Протокол №10 від «21» травня 2024 року
Завідувач кафедри Радішевський (підпис)
Д.філол.н., проф. Ростислав РАДИШЕВСЬКИЙ**

КИЇВ

2024

АНОТАЦІЯ

Робота присвячена вивченню концепту «багатство» у сучасній польській мовній картині світу та лінгвокультурі. Розглянуто поняття концепту у лінгвістиці. Виокремлено основні методи дослідження концепту. Детально розглянуто поняття «мовна картина світу», як вияв ментальності народу. Особливу увагу приділено фразеології, як способу мовного світобачення. Визначено її предмет та об'єкт. Виділено основні типи та критерії класифікації фразеологізмів. Розглянуто фразеологічні одиниці зі структурою словосполучення та речення у польській мові. Досліджено роль фразеології у польській етнокультурі. Визначено основні характеристики концепту «багатство» у польській мові. Виконано семантичний аналіз польських фразеологічних одиниць, що містять даний концепт у своєму складі. На його підставі з'ясовано особливості змістового наповнення концепту «багатство» у сучасній польській мовній картині світу.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, фразеологія, фразеологічна одиниця, семантичний аналіз.

ANNOTATION

Research work is devoted to the study of the concept of "wealth" in the modern Polish linguistic picture of the world and linguistic culture. The notion of concept in linguistics is considered. The main methods of concept research are highlighted. The concept of "language picture of the world" as a manifestation of the mentality of the people is considered in detail. Special attention is paid to phraseology as a way of linguistic worldview. Its subject and object of the research are defined. The main types and criteria for the classification of phraseological units are highlighted. Phraseological units with the structure of word combinations and sentences in the Polish language are considered. The role of phraseology in Polish ethnoculture is studied. The main characteristics of the concept "wealth" in the Polish language have been determined. Semantic analysis of Polish phraseological units containing this concept in their composition was carried out. On the

basis of it, the peculiarities of the content of the concept of "wealth" in the modern Polish linguistic picture of the world have been clarified.

Key words: concept, language picture of the world, phraseology, phraseological unit, semantic analysis.

ЗМІСТ

<i>ВСТУП</i>	4
<i>РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЕРБАЛІЗАЦІ КОНЦЕПТУ</i>	
1.1 Поняття концепт у лінгвістиці.....	6
1.2 Класифікація концептів та їх функції.....	8
1.3 Методи дослідження концепту.....	13
1.4 Мовна картина світу, як вияв ментальності.....	20
<i>РОЗДІЛ II. ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК СПОСІБ МОВНОГО СВІТОБАЧЕННЯ</i>	
2.1 Предмет та об'єкт фразеології, як мовознавчої дисципліни.....	27
2.2 Типи та критерії класифікації фразеологізмів.....	28
2.3 Роль фразеології у польській етнокультурі.....	39
<i>РОЗДІЛ III. КОНЦЕПТ «БАГАТСТВО» В ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ</i>	
3.1 Основні характеристики концепту «багатство».....	42
3.2 Аналіз змістового наповнення концепту «багатство» на матеріалі фразеологічних одиниць польської мови.....	43
<i>ВИСНОВКИ</i>	47
<i>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ</i>	50

ВСТУП

Мова є суспільним явищем у якому відображається культура народу.

Взаємозв'язок мови та етносу є одним з найважливіших питань сучасного мовознавства. Це насамперед пов'язано із тим, що мова займає особливе місце серед компонентів етносу та виступає одним з найважливіших факторів національної ідентичності. Питанням взаємозв'язку мови та ментальності людини дослідники почали цікавитись ще у ХІХст. Так, Вільгельм Гумбольдт вважав мову світоглядом, що визначає людську діяльність [7]. Його послідовник Лео Вайсгербер розумів мову, як безперевну діяльність, що визначає спосіб сприйняття дійсності людиною, а мови народів світу- як різні картини всесвіту, зумовлені національно- культурними особливостями цих народів. М. Лацарус та Х. Штейнталь вважали мову найпершим виявом народного духу. На початку ХХст. питанням зв'язку мови та етносу займалися Е. Сепір і Б. Лі Уорф. За їх теорією, мислення, світогляд та поведінка людей залежали від природи та характеру мови, якою вони висловлюють свої думки та почуття. Аналіз взаємозв'язку мови та ментальності народу можна також знайти у працях В. Вундта та О. Потебні.

У сучасній лінгвістиці взаємозв'язок мови та етносу досліджується в різних аспектах: соціолінгвістичному, етнолінгвістичному, етнографічному, соціально-психологічному та ін.

Елементом, що пов'язує мову з позалінгвальною дійсністю виступає культурний концепт, як складова частина етносвідомості. У мові концепти відображаються у різних мовних одиницях таких як слова, фразеологізми, синтаксичні конструкції, тощо. Дана робота спрямована на дослідження вербалізації концепту «багатство» у польській мовній картині світу.

Об'єктом дослідження виступають способи відображення концепту «багатство» у фразеологічних одиницях польської мови.

Предметом дослідження є вербальні характеристики концепту «багатство» у польській мовній картині світу.

Мета роботи: провести дослідження концепту «багатство» на мовно-лексикографічному рівні. На матеріалі польської фразеології визначити ознаки даного концепту у польській національній свідомості.

Для досягнення даної мети ми маємо виконати наступні **завдання:**

1. з'ясувати значення терміну концепт у лінгвістиці;
2. розглянути класифікацію концептів та визначити їх основні функції;
3. виокремити найбільш поширені методи дослідження концептів у лінгвістиці;
4. визначити предмет та об'єкт фразеології, як мовознавчої дисципліни;
5. виділити основні типи та критерії класифікації фразеологізмів;
6. дослідити роль фразеології в польській етнокulturі;
7. визначити основні характеристики концепту «багатство» у польській мові;
8. виконати семантичний аналіз фразеологічних одиниць польської мови з концептом «багатство» у складі.

Методи дослідження: описовий, семантичний аналіз.

Практичне значення роботи: робота ознайомить із фразеологією польської мови та польською етнокulturою на прикладі концепту «багатство».

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів з підрозділами, висновків та списку використаних джерел.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЕРБАЛІЗАЦІ КОНЦЕПТУ

1.1 Поняття концепт у лінгвістиці.

Поняття «концепт» на сьогодні є об'єктом дослідження для представників різних наук: лінгвоконцептології, лінгвокультурології, когнітивної лінгвістики, філософії психології, та інших.

У сучасній лінгвістиці існує багато визначень терміну «концепт», що ґрунтуються на різних підходах. Так, науковці, які працюють у галузі лінгвокультурології при визначенні концепту вважають основним факт етнокультурної обумовленості, а представники когнітивної лінгвістики роблять акцент, у першу чергу, на ментальній сутності концепту, його приналежності до сфери свідомості індивіда.

Проте найпоширенішим загальним визначенням концепту у лінгвістиці є наступне: *концепт*— інформаційна структура свідомості, певним чином організована одиниця пам'яті, що містить сукупність вербальних і невербальних знань про об'єкт пізнання набутих шляхом взаємодії свідомості й позасвідомого. Концепт є основною одиницею мовної семантики у лінгвокультурі, тобто у мовній картині світу, яка нерозривно пов'язана з культурою.

Зміст концепту – це результат реконструйованого розуміння слів, контекстів і текстів, у яких формується загальне уявлення про певний факт свідомості, а також зароджуються всі ті складники, які входять у розуміння терміна «концепт». До них належать:

- ❖ неподільне поєднання елементів свідомості, дійсності й мовного знака;

- ❖ те, що об'єднує людей за допомогою мовних знаків на різних етапах їхнього історичного розвитку й проявляється в ставленні до дійсності та способах взаємодії з нею;
- ❖ реальна й віртуальна сутність, обидві грані якої характеризуються як загальноприйнятими, так і специфічними національно-культурними мовними знаками.

Ядром концепту є чуттєво-наочний образ. Він формується на основі особистісного досвіду й тому гранично конкретний. Ядро концепту найяскравіше відображає зміст ключового слова (лексеми), що називає концепт, наприклад: свобода, спілкування, дума, віра, майдан та ін. Зміст концепту поповнює аналіз його синонімів, антонімів, компаративів ключової лексики.

Образ, що є основою для концепту, виконує функції кодування. Він може виявлятися під час психолінгвістичного експерименту: якщо така реакція на образ неодноразово повторюється, то вона відображає усталену сполучуваність, що впорядковує концептуальне утворення.

Базовий образ концепту є вичерпним тоді, коли він відображає конкретні уявлення про концепт. У складніших концептах на базовий образ нашаровуються додаткові когнітивні ознаки. Через їхню численність концепти здатні утворювати порівняно автономні й більш абстрактні пласти, що нашаровуються на конкретні. Ці пласти відображають певний результат пізнання людиною зовнішнього світу, тобто результат її когніції. Саме сукупність базового пласта й додаткових ознак та когнітивних пластів є обсягом концепту.

Ознаками концепту є:

1. неізолюваність, тобто зв'язаність з іншими концептами;
2. відкритість та невичерпність їхнього змісту;
3. наявність їх у межах певним чином організованих концептуальних доменів;
4. цілісність і нежорстка структурованість;

5. динамізм і креативність як здатність змінюватися, поповнюватися новим знанням, уточнюватися. [24, с. 262]

1.2 Класифікація концептів та їх функції.

Будь-яку класифікацію концептів можна проводити за декількома критеріями запропонованими різними дослідниками. Ці критерії дають змогу не тільки простежити наявність відмінностей між основними (поширеними) й периферійними (непоширеними) концептами, а й сформулювати адекватне розуміння об'єкта на основі виявлення його характерних рис [20, с. 215].

Розглянемо деякі критерії класифікації концептів.

Українські лінгвісти О. Комар [9], О. Левченко [15], Н. Пашкова [19] пропонують класифікувати концепти за такими ознаками:

- *Концепти-уявлення* (мисленнєві картинки) — узагальнені чуттєво-наочні образи предметів чи явищ. Ці концепти об'єднуються в мові лексичними одиницями конкретної семантики. Є віддзеркаленням сукупності найсуттєвіших ознак окремого предмета чи явища (собака— «Німецька вівчарка»).
- *Концепти-схеми* представлені узагальненою просторово-графічною або контурною схемою. Це гіперонім з послабленим образом — дерево (наочний образ дерева взагалі — стовбур і крона); образ річки як протяжності, стрічки; схематичний образ людини — голова, тулуб, руки й ноги. Схеми можна намалювати, що свідчить про реальність існування даної форми структуризації знань. Схема — проміжний тип концепту між уявленням і поняттям, певний етап розвитку абстракції.
- *Поняття — концепт*, який складається з найбільш загальних, істотних ознак предмета або явища, результат їх раціонального відображення і осмислення. Наприклад: квадрат — прямокутник з рівними сторонами, баобаб

широколистяна рослина з сімейства зонтичних, літак — літальний апарат, який важчий за повітря. Поняття вербалізується термінологічною лексикою, а також лексемами раціональної семантики типу клієнт, відповідач, суддя. Воно формується у мисленні як відображення наукової та виробничої сфер дійсності (термінологія).

- *Концепт-фрейм* — це ментальна «голографія», ситуативно-об'ємне уявлення фрагмента дійсності. Тобто фрейм — це об'ємне уявлення, певна сукупність стандартних знань про предмет чи явище. Наприклад, до концепту магазин входять компоненти — купувати, продавати, товари, коштувати, ціна і т. д. Приклади фреймів: ресторан, кіно, поліклініка, лікарня.
- *Концепт-сценарій* репрезентує поетапну динаміку дій, закріплених в колективній пам'яті носіїв мови. Сценарій (скрипт) — стереотипні епізоди з ознаками руху, розвитку. Фактично це фрейми, які розвиваються у просторі у вигляді окремих епізодів, етапів, елементів. Наприклад: стадіон — це фрейм, а відвідування стадіону, реконструкція і т. ін. — сценарій.
- *Калейдоскопічні концепти* (сукупність сценаріїв та фреймів, які пов'язані з почуттями – щастя).
- *Гештальт* — комплексна цілісна функціональна розумова структура, яка впорядковує різноманіття окремих явищ у свідомості. Гештальт (термін Х. Еренфельса, австрійського мистецтвознавця кінця 19-го століття) являє собою цілісний образ, який поєднує чуттєві й раціональні елементи, а також поєднує динамічні і статичні аспекти відображуваного об'єкта чи явища.

Українська мовознавиця О. Селіванова виділила такі типи концептів за наявністю в колективній або індивідуальній свідомості [23]:

- *Ідіоконцепти* — властиві свідомості окремого індивіда.
- *Узуальні концепти* — характерні для певної групи (наприклад науковців певного фаху).
- *Етноконцепти* — властиві всім представникам етнічної спільноти.

- *Загальнолюдські концепти* — відомі всьому людству й репрезентовані в різних мовах.

А польська дослідниця А. Вежбицька вводить термін «концепт-мінімум» і «концепт-максимум» [40]:

- *Концепт-мінімум* — неповне володіння змістом слова носієм мови (зміст — відомий, але є периферійним у життєвій практиці). Концепт-мінімум обов'язковий для всіх мовців, це необхідний елемент для успішної комунікації.
- *Концепт-максимум* — повне володіння змістом слова (носій мови розуміє значення слова і вживає його у мовленні). Концепт-максимум — якнайбільший набір ідей, спільний для представників мовної спільноти. Такий концепт включає «енциклопедичну добавку», що розширює концепт-максимум за рахунок професійних знань.

За лінгвістичним вираженням концепти класифікують на:

- *прості концепти* — представлені одним словом.
- *складні концепти* — представлені словосполученням або реченням.

А за походженням концепти поділяються на:

- *первинні* — це вихідні концепти, сутність яких не підлягає аналізу.
- *вторинні* — концепти, що походять із первинних.

За структурою виділяють такі типи концептів:

- *Однорівневі* — це, ті, що складаються тільки з базового шару (жовтий, зелений, солоний, ложка, чашка, тарілка та ін.).
- *Багаторівневі* мають, крім базового шару, когнітивні шари, що відрізняються рівнем абстракції (грамотний — базовий шар: освічена людина; когнітивні шари різного ступеня абстракції: вміє читати і писати; вміє добре читати і писати; вміння ефективно спілкуватися і т.д.).

- *Сегментні* складаються з базового шару, оточеного кількома сегментами (концепт толерантність — базовий шар: терпимість, стриманість; сегменти: політична толерантність, наукова толерантність, побутова толерантність, адміністративна толерантність тощо).

Українська мовознавиця Ж. Краснобаєва-Чорна, класифікує концепти [12]:

- ❖ *за соціолінгвістичним параметром:* етнокультурний, соціокультурний, індивідуально-культурний;
- ❖ *за лінгвокультурологічним параметром:* рамковий або зі щільним ядром;
- ❖ *за гносеологічним:* повсякденний або науковий;
- ❖ *за естетичним параметром:* науковий або художній.

Далі розглянемо основні функції концептів.

Дослідивши теорію концептів С.Шепітько і О.Шейченко структурували функції концептів таким чином [28, с. 352]:

- з точки зору *психологічного підходу* концепт є ментальним замінником множинності предметів одного й того ж роду;
- з точки зору *культурологічного підходу* концепт є ментальним субститутором ціннісних елементів колективної свідомості представників певної культури;
- з точки зору *логіко-поняттєвого підходу* концепт є ментальним втіленням устрою дійсності, який є культурно обумовленим та національно специфічним ;
- з точки зору *інтегрального підходу*, концепт є первинним культурним ментальним транслятором сфер буття людини.

У мові концепти зазвичай представлені лексемами, так званими вербалізаторами концептів, зокрема ключовими словами-репрезентантами та їх синонімами.

А. Вежбицька поділяє вербалізатори концептів на прямі й непрямі. Прямі засоби вербалізації концептів – це «лексичні сім'ї», тобто слова, тематично пов'язані з досліджуваним концептом [40]. До цієї категорії належать також лексичні одиниці, що вживаються лише з досліджуваними лексемами. До непрямих засобів мовної репрезентації концептів належить сполучуваність, граматичні характеристики аналізованих лексем та інша інформація, за якою можна визначити ознаки концепту.

Однією з найпоширеніших процедур необхідних для опису концепту є *дефінування*, тобто визначення ознак концепту за словниковими дефініціями.

Вивченням концепту у лінгвістиці займається лінгвоконцептологія. Це наука, що виокремилась із когнітивної лінгвістики наприкінці 90хрр. Її мета—опис концептів і мовних засобів їх репрезентації.

Головними дискусійними проблемами сучасної лінгвоконцептології є:

1. розмежування концепту й поняття;
2. залежність концепту від мовної вербалізації;
3. зв'язок концепту та значення;
4. наявність у структурі концепту оцінно-емотивних, ціннісних і прагматичних компонентів;
5. належність концептів індивідуальній або колективній свідомості;
6. типологія концептів та їх структура;
7. методи та процедури опису й аналізу концептів.

А завдання лінгвоконцептології такі:

- ❖ дослідження процесів концептуалізації світу;
- ❖ аналіз залежності концептуалізації від різноманітних чинників: етносвідомості, соціуму, культури;
- ❖ визначення параметрів концептосистеми і її зв'язку з концептуальною й мовною картинами світу;
- ❖ опис констант культури як системи культурних концептів народу;
- ❖ обґрунтування поняття концепту, його співвідношення з поняттям і значенням;

- ❖ з'ясування структури концепту;
- ❖ вироблення методики концептуального аналізу;
- ❖ створення типології концептів;
- ❖ характеристика текстових і художніх концептів у творах і творчості майстрів слова тощо.

Головним поняттям лінгвоконцептології є *концептуалізація*— один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки. Концептуалізація сприяє формуванню концептуальної системи, складниками якої є концепти — інформаційні структури свідомості. Дослідники вважають, що концептуалізація є результатом довербальної стадії розвитку людини. Результатом концептуалізації є формування концептуальної системи — системи концептів у свідомості людини або колективній свідомості етносу, що відтворює у вигляді структурованих й упорядкованих знань уявлення про світ. Концептуальна система фіксує інформацію, яка поступає до неї в мовній і невербальній формі різним шляхом: від органів чуття, у результаті осмислення, на підставі інтуїції.

На сьогодні опубліковано досить багато робіт, присвячених різним проблемам концептології, включаючи інтерпретацію поняття "концепт".

1.3 Методи дослідження концепту

У вивченні концептів важливе значення має методика їх аналізу. При проведенні наукового аналізу концепту найбільше уваги приділяється його змісту, що дає змогу виявити ядрові і периферійні смислові компоненти концепту. Носіями концептуальних ознак виступають семеми — формально-змістові лексичні одиниці, які є реалізацією лексем у процесі мовлення. Наприклад, іти – йде людина, вода з крана, дощ, хвиля, імпульс, час, поїзд, дні тижня, вікна виходять на схід і т.д.

Виявлення семем здійснюється в номінативних реалізаціях різних типів – інших лексемах, синонімах, фразеологічних одиницях.

Аналіз сполучуваності лексем, які вербалізують концепт у мовленні дає змогу визначити способи категоризації концептуалізованого явища. Так, наприклад, сполучуваність слова «*нудьга*» показує способи категоризації цього явища в українській свідомості як:

- 1) здатність охоплювати почуття людини, викликані одноманітністю обстановки, відсутністю інтересу до світу, до своїх занять та ін. (*нудьга бере*);
- 2) те що може звучати (*в голові відчувалася нудьга, дзвін тужливо гудів*);
- 3) перебування в тривожно-очікувальному стані (*тужливий погляд, жест, міміка*) ; те, що можуть виявляти тварини (*тужливе виття собаки, тужливе нявкання kota та ін.*).

Сполучуваність слова *нудьга* з прикметниками (нестерпна, болісна, передсмертна, дика, жахлива) показує, що концепт *нудьга* для носія української мови є уявленням про щось негативне: таке, що важко переноситься й не до кінця зрозуміле.

Сьогодні у сучасній лінгвістиці виділяють три основних підходи до розгляду поняття «концепт»: *лінгвокогнітивний, лінгвокультурний, семантичний*.

Прихильники лінгвокогнітивного підходу під концептом розуміють одиницю оперативної свідомості, яка відображає факт дійсності. В рамках даного підходу розглядаються основні питання концептуалізації й категоризації, природа і структура концепту, типи концептів, способи представлення знань. Мовознавці зазначають, що концепт, утворюючись у процесі уявного конструювання об'єктів і явищ, відображає як результати діяльності людини, так і її розуміння навколишнього світу у вигляді одиниць, «квантів» знання.

Представники другого напрямку (О.С Комар, Л.А Лисиченко) розглядають концепт як «культурний ген», який є частиною «генотипу культури», відзначений в більшій чи меншій мірі етносемантичною специфікою. На думку О.С. Комара, мова

відображає загальнонаціональну культуру, яка визначається культурними надбаннями всього народу та його морально-етичними цінностями [9, с. 4]. Найбільш загальні характеристики має концептуальна картина світу, яка, на думку Л. А. Лисиченко, постає явищем багатовимірним, “в якому відбиваються і елементи світового універсуму, і зв’язки між цими елементами” [17, с.17].

Послідовники семантичної течії (М. Алефіренко, В.Кононенко) розглядають концепт як одиницю когнітивної семантики, метою якої є «вивчення не тільки змісту мовних знаків, а й середовища їх проживання» [1, с. 10].

На сьогодні актуальними методами дослідження лінгвокультурних концептів є:

- ✓ *аналіз дефініційних значень;*
- ✓ *етимологічний аналіз;*
- ✓ *метод вивчення концептів через лексико-граматичне поле лексеми, що його репрезентує;*
- ✓ *асоціативний експеримент;*
- ✓ *когнітивно-семантичний;*
- ✓ *зіставний аналіз концептів у різних культурах;*
- ✓ *концептуальний аналіз.*

Розглянемо деякі методи дослідження детальніше.

Найбільш поширеним методом дослідження концептів є *концептуальний аналіз*. Мета концептуального аналізу — виявлення парадигми культурно важливих концептів й опис їх концептосфери. Об’єктом дослідження є смисли, що передаються окремими словами, граматичними категоріями або текстами. Залучення контексту вживання слова в художній літературі дає змогу не лише описати розглянутий концепт, а й структурувати його, виокремлюючи найбільш характерні ознаки.

Українські дослідники вважають, що концептуальний аналіз суттєво відрізняється від семантичного. В. Кононенко стверджує, що семантичний підхід передбачає встановлення набору значень слова в його відношеннях з іншими словами, тоді як мета когнітивного підходу – виділення смислу, що включає часом

досить широкі знання. На його думку, концептуальний аналіз, на відміну від семантичного, передбачає ще й вивчення когнітивних категорій – предикатності, означуваності, процесуальності, тобто «врахування субстантивних, ад’єктивних і дієслівних позначень у їх взаємодії» [10].

А. Мартинюк зазначає, що «якщо для семантичного аналізу достатньо виявити перелік елементів, що залучені до структури значення, то при концептуальному аналізі ці елементи повинні бути співвіднесені між собою й об’єднані в складі певної (схемної) структури» [18, с. 102].

Найбільш поширені в лінгвістиці підходи до методології концептуального аналізу на думку Л. Шевченко є [27]:

1. **Відсистемний підхід** полягає в лексикографічному описі ключових слів — вербалізаторів концепту, а також у розгляді відношень між вербалізаторами в межах контексту.

Найпоширенішими прийомами цього методу є:

- ❖ аналіз значень ключового слова на основі словникових тлумачень;
- ❖ вивчення багатозначності слова;
- ❖ побудова та вивчення різних полів, іменем яких виступає лексема як засіб репрезентації концепту;
- ❖ аналіз фразеологічних і пареміологічних одиниць, які містять досліджуване ключове слово;
- ❖ психолінгвістичні експерименти.

2. **Відтекстований підхід** — один із найпоширеніших видів концептуального аналізу, який полягає в аналізі функціонування концептів у художньому тексті.

Завдяки цьому підходу дослідники вирішують декілька завдань:

- виявлення кола лексичної сполучуваності ключового слова (імені концепту) шляхом суцільної вибірки;
- з'ясування індивідуально-авторських концептів та їх опис, що допомагає глибше зрозуміти художню картину світу того чи іншого письменника;
- побудова текстових полів, у яких втілюється концепт;
- аналіз семантичного розвитку слів – репрезентантів концепту [27].

На сьогодні в сучасному мовознавстві існує чотири типи концептуального аналізу.

Перший тип пов'язаний із лінгвістичною філософією та антропоцентричною етнолінгвістикою, вивчає відображення понять у мові. Цей тип концептуального аналізу знаходить відображення у двох абсолютно різних галузях.

- Перша галузь (Т. Радзієвська) — досліджує важливі філософські поняття, такі як знання, істина, доля, добро, зло в різних контекстах (літератури різних жанрів, різних культур, повсякденного використання, свідомість простих людей тощо). Внутрішній досвід дослідника, життєвий досвід інформантів сприяє полегшенню інтерпретації концепту [22].
- Друга галузь першого типу концептуального аналізу представлена етноцентричним підходом до значення слова (А. Вежбицька)[40]. У цьому випадку значення розглядають як ментальний об'єкт, аналізують із двох точок зору – антропоцентричної (коли зображує універсальні характеристики людської природи) й етноцентричної (обумовлено особливостями певного етносу). Вважається, що світ не може бути адекватно описаний мовними засобами, оскільки вони накладають певний образ світу на носіїв мови. Кожна мова фіксує свою картину світу.

Другий тип концептуального аналізу фокусується на аналізі предикативної лексики, модальних часток, квантифікаторів у різних діагностичних контекстах.

Концептуальний аналіз третього типу застосовують для всіх видів лексичних одиниць. Процедура полягає в поясненні концепту за допомогою формально семантичної мови (І. Мельчук, А. Вежбицька), «анкетування» слів або словосполучень, котрі вербалізують певний концепт.

Четвертий тип концептуального аналізу спрямований на соціальні, політичні та ідеологічні концепти, такі як свобода, справедливість, перемога. Визначає взаємозв'язок між діахронічними змінами в змісті цих концептів і розвитком соціальних ідей, військових доктрин.

Ж. Краснобаєва-Чорна спираючись на дослідження минулих років виділяє наступні етапи **концептуального аналізу** [12]:

1. Визначення сфери вживання даного концепту.
2. Вивчення лексикографічних визначень. Словникове визначення вважається ядром концепту.
3. Вивчення етимології лексичної одиниці.
4. Вивчення концепту в різних контекстах (у філософії, науці, поезії, прозі, живописі, музиці, скульптурі, метафорі, метонімії, прислів'ях, приказках тощо).
5. Вивчення асоціативних зв'язків лексичних одиниць, котрі позначають концепт.

Сьогодні в сучасній лінгвоконцептології актуальним залишається дослідження концепту за допомогою *дефініційного аналізу*, який є досить продуктивним і необхідним для вивчення структури концепту й опису сучасної концептуальної системи. Такий аналіз, використовуючи дефініції, співвідносить значення певних лексичних одиниць. Словникові дефініції допомагають визначити характер і типи значеннєвої структури слів, вони можуть належати до різних семасіологічних підкласів та семантичних розрядів. Словникові статті, які описують семантичну структуру концепту, зазвичай містять однотипні й різнотипні дефініції та представляють різні лексико-семантичні варіанти.

Схеми побудови лексикографічних дефініцій можуть бути різними, усе залежить від того, яка частина мови і який лексико-граматичний розряд фіксується. Відповідно до цього дефініції поділяються на:

- ❖ описові;
- ❖ синонімічні;
- ❖ відправні (дериваційні).

Залучення *асоціативного експерименту* — одна з особливостей методики аналізу лінгвокультурних концептів. Слід також зауважити, що під час проведення дослідження лінгвіста цікавить система семантичних і граматичних відношень, образи свідомості, мотиви й оцінки. Він насамперед аналізує мовну форму, яку приймає асоціювання, у центрі його уваги — мовні фактори.

У методиці дослідження лінгвокультурних концептів використовують метод вільного асоціативного експерименту (ВАЕ). Вільним асоціативним експериментом користуються при відтворенні фрагментів мовної картини світу та дослідження специфіки формування національного менталітету. Вільний асоціативний експеримент є найпростішим з усіх асоціативних експериментів і водночас досить ефективним. Під час асоціативного експерименту реєструють тип реакції, частоту однотипних асоціацій, величину латентних періодів (час, що минув між словом-стимулом і відповіддю учасника експерименту, поведінкові та фізіологічні реакції й ін.). За характером цих даних можна судити про прихований потяг й «афективні комплекси» учасника експерименту, його установки, а також соціально-біографічні дані (вік, стать, професію, соціальне походження тощо).

1.4 Мовна картина світу, як вияв ментальності.

Мовну картину світу певного народу формує, як відомо, цілий комплекс факторів: географічний, історичний, культурний, релігійний, під впливом яких

створюється так звана національна психологія, національна мовна особистість, національний менталітет. У мові знаковим способом закріплено ціннісні настанови й орієнтації, якими керується людина у своїй діяльності і згідно з якими оцінюються її якості, вчинки, факти дійсності.

Невід'ємною частиною будь-якої мовної картини світу є вербально оформлені ціннісні концепти, які впливають на думки та дії як індивідів, так і цілих народів, а також допомагають вченим ефективно реконструювати мовну картину світу певного народу. Зміст і місце цінностей у колективній свідомості суспільства можуть набувати національних особливостей і відрізнятися в залежності від культури. Культурно важливу інформацію містять різноманітні тексти культури: від найменших — ідіом, до найбільших — епосів.

Ментальність — сприйняття та тлумачення світу, що поширене в певній спільноті та виражається в її соціокультурних феноменах. У когнітивній лінгвокультурології ментальність трактується як сукупність типових проявів у категоріях рідної мови своєрідного (свідомого і несвідомого) сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу, специфічний прояв національного характеру, інтелектуальних, духовних і вольових якостей тієї чи іншої культурно-мовної спільноти.

Вербальним втіленням ментальності народу у мові виступає мовна картина світу— сукупність уявлень про світ, що історично склалася у свідомості мовного колективу, цілісний образ світу, у формуванні якого беруть участь всі сторони психічної діяльності людини. Мовна картина світу історично формується в повсякденній свідомості того чи іншого мовного колективу та відображає людські цінності крізь призму етномовної свідомості. Людина є суспільною істотою, а отже вона не може існувати та усвідомлювати себе поза суспільством. Мова виступає елементом, що поєднує людину з тим, що її оточує, з ментальністю суспільства, нації не тільки на сучасному етапі існування, але також залучає її до історичного минулого.

Ідея взаємозв'язку пізнання і мови, мови і культури зародилася ще у XVIII столітті, але ґрунтовні дослідження цих проблем розпочалися лише в кінці минулого

століття. Наукові дослідження в лінгвокогнітивному та лінгвокультурному напрямку, спочатку носили переважно декларативний характер і лише на початку 70-х років ХХ століття почалося цілеспрямоване дослідження цих галузей знання, пов'язане з появою нових наукових дисциплін: когнітології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, етнопсихолінгвістики тощо.

Поняття мовної картини світу пов'язано з ім'ям В. фон Гумбольдта та його ідеєю антропоцентричності мови. Пізніше це поняття було розвинене його послідовниками (Лео Вайсгербер). Значний внесок належить також американським етнолінгвістам Е.Сепіру та Б.Уорфу, які створили гіпотезу мовної відносності. За теорією Сепіра-Уорфа, мовна картина світу (поточні знання про світ) залежать від культури у якій ми перебуваємо. Словоформи і лексичний склад мови залежать від поточних переконань і щоденних потреб, натомість певні правила культури (правила спілкування, принципи етикету) впливають на підбір мовних засобів. Серед українців провідна роль належить О.О.Потебні, який розвивав етнолінгвістичні ідеї у вітчизняній науці.

Питанням мовної картини світу займалися такі відомі вчені-лінгвісти як: А. Вежбицька, Г. Брутян, Н. Сукаленко, І. Б. Левонтіна та ін. Мовознавці сформулювали загальне уявлення про мовну картину світу. За їх теорією, кожна природна мова відображає певний спосіб сприйняття і організації світу. Представлені у мові значення складаються в певну єдину систему поглядів, яка є обов'язковою для всіх носіїв мови і є мовною картиною спільноти; властивий мові погляд на світ є частково універсальним, частково національно специфічним: носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, крізь призму своїх мов.

Науковці виділяють три рівні мовних картин світу:

- на рівні ідіолекту;
- на рівні діалекту;
- на рівні узусу.

Німецький мовознавець Л. Вайсгребер виділяє такі основні характеристики мовної картини світу (МКС) [2]:

- МКС — це система всіх можливих змістів: духовних, які визначають своєрідність культури і менталітету окремої мовної спільноти і мовних, які визначають існування і функціонування самої мови.
- МКС, з одного боку, є наслідком історичного розвитку етносу і мови, а з іншого боку, є причиною своєрідного шляху їхнього подальшого розвитку.
- МКС чітко структурована і в мовному вираженні є багаторівневою. Вона визначає набір звуків і звукових сполук, особливості побудови артикуляційного апарату носіїв мови, просодичні характеристики мовлення, словниковий склад, словотворчі можливості мови, синтаксис словосполучень та речень, а також пареміологічний запас.
- МКС мінлива у часі, як будь-який «живий організм», піддається розвитку, тобто у вертикальному (діахронічному) сенсі вона на кожному етапі свого розвитку нетотожна сама собі.
- МКС створює однорідність мовної сутності, і сприяє закріпленню мовної, а отже і культурної, її своєрідності бачення світу і його позначення засобами мови.
- МКС існує у певній однорідній самосвідомості мовної спільноти і передається наступними поколіннями завдяки певному світобаченню, правилам поведінки, способу життя, закарбовані засобами мови.
- Картина світу будь-якої мови є тією силою, яка формує уявлення про навколишній світ за допомогою мови, як «проміжного світу» носіїв цієї мови.
- МКС конкретної мовної спільноти і є її загальнокультурним надбанням.

Для дослідження мовних картин світу М. П. Кочерганом був запропонований зіставно-типологічний метод, а серед найперспективніших рівнів їх дослідження він визначає лексико-семантичний [11]. Л. А. Лисиченко приділила увагу структурі мовної картини світу, яку вона представляє у вигляді поля з ядром — мовцем — і периферією — мовним колективом [17]. А. С. Зеленько звернув увагу на необхідність

розрізнення мовних картин світу в когнітивній лінгвістиці, виокремлюючи повсякденно-побутову, міфологічно-релігійну, художню та наукову картини світу.

І. М Заремська у своїй статті наводить наступні складові мовної картини світу:

- номінативні засоби мови – лексеми, фразеологізми, а також відсутність номінативних одиниць (лакунарність різних типів);
- функціональні засоби мови – відбір лексики і фразеології для спілкування, склад найбільш частотних мовних засобів;
- образні засоби мови – національно-специфічна образність, напрямки розвитку переносних значень, внутрішня форма мовних одиниць;
- фоносемантика мови. [8, с.399].

Картина світу виконує дві основні функції: *інтерпретативну* (здійснювати бачення світу) і *регулятивну* (виступати орієнтиром у світі, бути універсальним орієнтиром людської життєдіяльності)[8, с.399].

Вивченням мовної картини світу окремого народу, а також проведенням порівняльних досліджень кількох мов сьогодні займаються такі науки як *етнолінгвістика*, *соціолінгвістика*, *психолінгвістика* та інші. Це новий і перспективний напрям у розвитку мовознавства, що застосовує комплексний підхід до вивчення мови та її внутрішньої форми, поєднує в собі методи, властиві кільком наукам (лінгвістиці, фольклору, етнографії, психології тощо), — і внаслідок цього ми маємо новий погляд на традиції народу, специфіку його мови та мислення.

Етнолінгвістика— розділ мовознавства, що досліджує зв'язки між мовними та культурними явищами, вивчає мову у зв'язку з культурою, взаємодію етнокультурних та етнопсихологічних чинників у функціонуванні та еволюції мови. Етнолінгвістика виникла в межах антропології— науки, яка досліджує культуру, використовуючи етнографічні, лінгвістичні, археологічні та інші методи.

Українська етнолінгвістика спирається на здобутки зарубіжних учених. Фіксацію інформації про українські традиції, звичаї, обряди здійснювали польські

науковці (К. Мошинський, С. Петкевич, О. Кольберг). Науковий інструментарій етнолінгвістики значно вдосконалили О. Потебня та Г. Шпет своїми працями в галузях лінгвістики, фольклористики та психології.

Найактуальнішими напрямками дослідження в українській етнолінгвістиці є :

- дослідження тематичних груп діалектної лексики де лексична проблематика поєднується з проблемою культурної мотивації (лексика ткацтва, кулінарна лексика, ботанічна лексика): І. Ніколаєнко, Є. Турчин, М. Никончук;
- дослідження явищ традиційної культури (весільні звичаї , календарні обряди, міфологія, норми етики): П. Романюк, М. Шарапа, П. Гриценко, С.Богдан;
- культурологічний аспект дослідження мотивології та діалектного словотворення (М. Жуйкова, М. Олійник, Н. Данилюк, В. Конобродська, Г. Аркушин);
- проблеми реконструкції культурного тексту та етнолінгвістичного вивчення українських діалектно-культурних ареалів (В. Конобродська);
- дослідження обрядової семантики, виявлення закономірностей лексико-семантичної типології, структурно-семіотичного і концептуального моделювання (О. Тищенко);
- дослідження етнології тексту: етнокультурна, етнопсихологічна, етнофілософська основи мовних явищ з символічним значенням, проблема виникнення, функціонування, розвитку, мовного символу (В. Кононенко, М. Голянич, В. Жайворонок.)

Поняття мовної картини світу у Польщі з'явилося досить пізно — в 1978р, у краківській « *Енциклопедії знань про польську мову*», у якій перше польське визначення цього поняття сформулював В. Пісарек. Згідно із ним, мовна картина світу — образ світу, відображений у певній національній мові, що повністю не відповідає реальному науковому образу світу[31]. Через це образи світу у різних національних мовах можуть значно відрізнятися один від одного. Однак у польській лінгвістиці це поняття почало функціонувати лише у 80хрр. ХХ століття. Це пов'язано з іменами таких науковців як: Є. Бартмінський, Р. Токарський, Я.

Анусевич, А. Маньчик та Й. Мацькевич. Поштовхом до етнолінгвістичних досліджень «народного» світогляду людини для них став «Словник народних мовних стереотипів», перший том якого був виданий за редакцією Є. Бартмінського у 1980р.

Одне з перших лінгвістичних визначень мовної картини світу з'явилося у праці Є. Бартмінського та Р. Токарського «Мовна картина світу і цілісність тексту» виданій у томі «Теорія тексту» в 1986р. Згідно з ним, мовна картина світу — «сукупність більш-менш усталених у мові уявлень, що відображуються у значеннях слів та означають риси і способи існування об'єктів позамовного світу» [30]. Продовжуючи цю думку, Бартмінський стверджує, що у мові вміщена своєрідна «інтерпритація дійсності», яка являє собою сукупність поточних уявлень певної спільноти про світ. Ці уявлення відображаються передусім у структурі мови, граматичних формах, лексиці, а також у прислів'ях та фразеологізмах [30].

Етнолінгвістика у Польщі розвивається у двох напрямках: мовознавчому і соціологічному. Найвідомішою етнолінгвістичною школою у Польщі є Люблінська школа. Представники школи (Є.Бартмінський, А. Вежбицька, К.Мокшинський, Б. Маліновський, В.Височанський, М. Марчевська) займаються мовознавчою тематикою спираючись на досягнення американської та московської шкіл. Проте, на відміну від московської школи, польські дослідники працюють у межах своєї культури та орієнтуються на синхронічний опис традиційної картини світу за пам'ятками останніх двох століть. Друкованим органом школи є часопис «Етнолінгвістика», що почав виходити в 1998р. Найвідоміші праці Люблінської школи — «Мова, фольклор, поетика» Є. Бартмінського, «Мовна картина світу у злексикалізованих порівняннях» В. Височанського. Професор Є. Бартмінський також є автором теорії мовних стереотипів, що була застосована під час роботи над створенням «Словника стереотипів та символів народної культури» (1996-1999 рр.)

Сьогодні польські мовознавці найчастіше визначають поняття мовної картини світу, як понятійну структуру, закріплену у системі даної мови. Ця структура закріплена як в лексичних, так і в граматичних властивостях мови, тобто у значеннях

слів та їх синтаксисі. Різницю у мовних картинах світу різних спільнот найкраще показує брак, або надлишок слів. Про це писали Е. Лучинський та Й. Мацькевич у праці «Загальне мовознавство. Вибрані питання». За їх теорією, значення слів показують, як ми сприймаємо і оцінюємо елементи світу, які ці слова позначають [34].

Лексичний склад певної мови закріплює певний тип бачення дійсності і навіть явища, які відомі представникам усіх культур (наприклад, погодні явища), можуть по-різному інтерпретуватися представниками різних націй. Так наприклад поляки, описуючи туман (*mgła*), звертають увагу лише на його будову (туман— дрібні краплі води) та стан (*імла*, що підіймається над землею чи водою). Різні типи туману словесно не розрізняються у польській мові. Натомість в англійській мові розрізняють декілька типів туману за густиною. Звичайний туман англійці називають *mist*, густий туман — *fog*, натомість рідкий туман — *haze*. Для іспанців, які довгий час займались мореплавством, характерним є розрізнення у мові туману над водою (*bruma*) і над землею (*niebla*). У японців є 20 слів на позначення льоду і 40 слів на позначення різних типів снігу, а американці мають кілька різних слів на позначення дороги залежно від її широти і типу (платна, безкоштовна).

РОЗДІЛ II.

ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК СПОСІБ МОВНОГО СВІТОБАЧЕННЯ

2.1 Предмет та об'єкт фразеології, як мовознавчої дисципліни

Фразеологія — розділ мовознавства, у якому вивчаються лексично неподільні поєднання слів. Фразеологією називають також сукупність властивих мові усталених зворотів і висловів.

Об'єктом вивчення фразеології як мовознавчої дисципліни є сукупність усіх фразеологічних одиниць (фразеологізмів) мови. Предметом фразеології є вивчення типологічних ознак фразеологізмів, дослідження природи і їх сутності, закономірностей функціонування.

Фразеологізм — семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур (висловів або речень), не виникає у процесі мовлення відповідно до загальних граматичних і значеннєвих закономірностей поєднання лексем, а відтворюється у вигляді усталеної, неподільної, цілісної конструкції.

Фразеологізми об'єднуються в єдину систему одиниць на основі таких типологічних ознак:

- ✓ семантична цілісність (неподільність) компонентів фразеологізму (значення фразеологічної одиниці не може бути витлумачене на основі значень тих слів, які входять до неї);
- ✓ стабільність компонентного складу, усталеність порядку слів;
- ✓ автоматичність відтворення фразеологізму в мовленні;
- ✓ кількокомпонентний склад;
- ✓ можуть вступати в синонімічні й антонімічні відношення: теревені правити — лясати точити — дурниці молотити; як оселедців у бочці – ніде яблуку впасти;

стріляний птах – битий вовк; хоч греблю гати — кіт наплакав; бути на чолі – пасти задніх; вирватися з лап – потрапити у тенета; гаряча голова — холодний розум.

- ✓ характеризуються образністю.

Значний внесок у вивчення фразеології зробили такі вчені, як Ш. Баллі, В. В. Виноградов, П. Мюлднер-Нецковський, Б. Лабінська, Дж. Сейдл, У. Макморді та інші.

2.2 Типи та критерії класифікації фразеологізмів.

Поповнення фразеологічного складу мови відбувається постійно, що у свою чергу передбачає вироблення методів та підходів до класифікації фразеологічних одиниць. Огляд наукових розвідок, присвячених дослідженню фразеологічних одиниць засвідчив, що існують різні підходи до класифікації фразеологізмів. Зокрема вчені виділяють наступні критерії класифікації фразеологізмів:

- семантичний;
- етимологічний;
- функціонально-стилістичний;
- граматичний;
- ідеографічний

Засновником теорії класифікації фразеологізмів вважається Шарль Баллі (1865–1947). Саме він у праці «Французька стилістика»[\[29\]](#) вперше класифікував сполучення слів. Згідно із семантичним критерієм він виділив чотири типи словосполучень:

1. *Вільні словосполучення*, які не мають стійкості, тому можуть розпадатися одразу після утворення.

2. *Звичні поєднання* — це словосполучення, компоненти яких мають відносно вільні зв'язки між собою, тому можливі деякі зміни.
3. *Фразеологічні ряди* — це групи слів, у яких два поняття, які розташовуються поряд, зливаються в одне.
4. *Фразеологічні єдності* — це словосполучення, у яких компоненти втратили властиве для них значення, і позначають цілісне поняття. У таких словосполученнях не допускається перегрупування складових.

Пізніше науковець переглянув свій підхід до класифікації словосполучень, і дійшов до висновку, що звичні поєднання і фразеологічні ряди є проміжними ланками поєднань. Тому Шарль Баллі виділив тільки дві основні групи, а саме: вільні словосполучення і фразеологічні єдності, компоненти яких втратили своє самостійне значення, внаслідок постійного вживання в таких комбінаціях [29].

Польський науковець П. Мюднер-Нецковський за сполучуваністю компонентів виділяє [36,37] :

- ідіоми;
- фраземи;
- складені слова;
- паремії.

Ідіомою науковець називає фразеологічні одиниці, де синтетичний зв'язок між складовими сильніший, аніж аналітичний; тобто, значення фразеологічної одиниці не можна зрозуміти зі значення окремого компонента чи їх суми. Щодо фразем, то у них частково збігається семантична і синтаксична сполучуваність .

Отже, головним принципом поділу фразеологізмів за семантичним критерієм є повне або часткове переосмислення, зв'язане значення однієї із складових.

У межах етимологічного підходу дослідники виділяють наступні види фразеологічних одиниць:

- 1) **біблійні та літературні:** *Адамове ребро* — жінка; *вовк в овечій шкурі* — заздрісна, зла людина, що приховує свої хижі наміри під маскою порядності; *бути чи не бути* — про найважливішу проблему [26];
- 2) **побутові:** *байдики бити* — нічого не робити; *кров з молоком* — про сильну, здорову людину; *як корова язиком злизала* — про щось, що безслідно зникло; *позичити в сірка очей* — втратити почуття сорому, власної гідності; *купувати kota в мішку* — зробити покупку, не розглядаючи її; *розпутувати вузол* — вирішувати складну справу; *де тонко, там і рветься* — частина чого-небудь, яка знаходиться в поганому, неналагодженому, запущеному стані; *білими нитками шите* — про щось невміло виконане [26];
- 3) **сільськогосподарські:** *з одного тіста* — про щось однакове, схоже, подібне; *орати перелogi* — орати ніколи не орані землі; *прокладати першу борозну* — просуватися вперед, долаючи перешкоди на своєму шляху; *повертати голоблі* — повертатися з півшляху назад або, передумавши, звертатися з чим-небудь до когось іншого; *найшла коса на камінь* — про гостру суперечку [26];
- 4) **військові:** *схрещувати мечі* — сперечатися, захищаючи певні погляди; *не нюхати пороху* — не мати досвіду в чому-небудь; *здавати позиції* — не бути наполегливим у чомусь.
- 5) **аніمالістичного походження:** *не бачити смаленого вовка* — бути недосвідченим; *заяча душа* — боязка, полохлива людина; *як кіт наплакав* — дуже мало; *розправляти крила* — набирати сили, могутності, всебічно розвиватися; *комар носа не підточить* — не буде до чого причепитися, прискіпатися; *мокра курка* — нерішуча, жалюгідна на вигляд людина; *курам на сміх* — для глузування; *як баран на нові ворота* — здивованість [26];
- 6) **з колірним компонентом:** *видавати чорне за біле* — виставляти кого-, що-небудь іншим, зовсім протилежним; *білий як крейда* — дуже білий; *синькою торгувати* — посиніти; *схопити жовтиків* — пожовтіти; *молодий та зелений* — про недосвідчену людину; *бачити (все) в рожевому світлі* — бути наївним [26];

7) *з компонентами на позначення частин тіла*: *куди ноги несуть* — у будь-якому напрямку, куди-небудь, не вибираючи дороги; *під веселу руку* — у момент радісного збудження, піднесення; *по саму (самісіньку) шию* — дуже глибоко; повністю; дуже багато; *тягти (тягнути) за язик* — спонукати, змушувати кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу; *сидіти в печінках* — набридати, надокучати кому-небудь; *брати (узяти, приймати) до серця* — гаряче, боляче реагувати на щось; ставитися співчутливо, із зацікавленістю [26];

В межах функціонально-стилістичного підходу українська мовознавиця Б. Лабінська класифікувала фразеологізми наступним чином [13]:

- ❖ *Розмовні фразеологічні одиниці*, які забезпечують комунікацію і використовуються переважно в усному мовленні і мають «знижене» експресивно-стилістичне забарвлення.
- ❖ *Книжні фразеологічні одиниці*, які функціонують переважно у писемному мовленні і яким властиве «підвищене» експресивно-стилістичним забарвлення.
- ❖ *Міжстильові фразеологічні одиниці*, які можуть вживатися практично у всіх стилях мови, адже вони стилістично та експресивно не забарвлені, а також загальноновживані.

Відповідно до граматичного підходу, дослідник Ю. Прадід, умовно групує фразеологізми на дві великі групи [21]:

1. фразеологізми, які мають граматично домінуючу складову, за допомогою якої можна легко визначити категорійні властивості (як правило, це фразеологізми, де граматичним стрижнем є іменник чи дієслово)
2. фразеологізми, що включають в себе категорійні ознаки двох і більше частин мови (в основному це фразеологізми, де складно або зовсім неможливо визначити граматично опорну складову)

Ідеографічний підхід передбачає класифікацію фразеологічних одиниць за тематичним принципом. На думку В. Ужченка фразеологічні одиниці таким чином можна поділити на три тематичні групи: людина (з декількома підгрупами), абстрактні відношення і поняття, природа [25].

Найбільшого поширення у фразеології набула класифікація фразеологічних одиниць запропонована В. Виноградовим. За семантичним критерієм вчений виокремлює три типи фразеологізмів. [41]

До першого типу належать **фразеологічні зрощення** — семантично неподільні сполучення слів, цілісне значення яких не пов'язане зі значенням тих слів, що входять до їх складу: *дати гарбуза* (відмовити тому, хто сватається), *собаку з'їсти* (набувати досвіду), *пекти раків* (червоніти від сорому), *тримати камінь за пазухою* (затаїти образу), *дивитися крізь пальці* (не помічати), *танцювати під чиюсь дудку* (підкорятися), *нагріти руки* (нажитися). У більшості випадків фразеологічні зрощення дослівно іншими мовами не перекладаються. Семантична неподільність виникає або підтримується у фразеологічних зрощеннях рядом фактів:

- а) наявністю у складі фразеологічних одиниць застарілих слів (*збити з пантелику; взяти на цугундер; ускочити в халепу*);
- б) наявністю граматичних архаїзмів (*темна вода во облацех; притча во язицех*);
- с) втратою у межах фразеологічної одиниці живого синтаксичного зв'язку.[41]

Компоненти фразеологічних зрощень нагадують морфеми у словах. Вони позбавлені внутрішньої форми. Лише за допомогою етимологічного дослідження можна з'ясувати становлення фразеологічних зрощень і дізнатися чому саме ці слова-компоненти спонукали появу цілісного значення.

До другого типу належать **фразеологічні єдності** — семантично неподільні фразеологізми, цілісне значення яких умотивоване значенням слів, що входять до їх складу: *накивати п'ятами* (втікати), *вітер в кишенях гуде* (немає грошей), *міняти*

шило на мило, крутити носом (упиратися), не вішати голови (не втрачати надії), прикусити язика (замовкнути); кров з молоком (здоровий). Для фразеологічних єдностей характерні римовані співзвуччя (*всякої тварі по парі, катюзі по заслuzі*), алітерація (*ні ладу ні складу*) [26]. До них відносять також каламбури (*сон рябої кобили*). Фразеологічні єдності можуть виникати внаслідок синтаксичної спеціалізації фрази, вживання її у певній граматичній формі (*нуль уваги; діло табак*), внаслідок наявності експресивних відтінків значення (*плакали наші гроші*). До цього розряду належать також і фразові штампи, кліше, типові для різних літературних стилів, літературні цитати, крилаті вислови, народні прислів'я та приказки.

Третій тип — **фразеологічні сполучення** — фразеологізми, складові частини яких мають певну самостійність: одне зі слів може бути замінене іншим: *ставати (зіп'ятися) на ноги* (набиратися сил), *чиста совість (чиста душа)*, *відвести очі* (відвести погляд). Фразеологічні сполучення не є безумовними семантичними єдностями. У них значення слів виокремлюються чіткіше, різкіше, вони аналітичні: *зачепити честь* (самолюбство, гордість, інтереси), *порушити питання* (справа, клопотання). Слово зі зв'язаним значенням допускає синонімічну заміну: *глупа ніч* — *пізня ніч*, *малиновий дзвін* — милозвучний дзвін; поєднується з одним словом (*безпросинне пияцтво*) чи з обмеженим рядом слів (страх, жаль, зло, досада бере при неможливості, радість, задоволення, насолода бере). Фразеологічні сполучення практично не мають омонімів.

Серед українських мовознавців прихильниками семантичної класифікації і концепції В. Виноградова були Г. Удовиченко, М. Жовтобрюх, В. Русанівський, Д. Баранник, Н. Москаленко, Ф. Медведєв, М. Алефіренко, Л. Скрипник та ін.

За ознакою відтворюваності та усталеністю компонентів виділяють такі типи фразеологічних одиниць:

- *Прислів'я* — стійкий, ритмічний за будовою вислів повчального характеру. У ньому зафіксовано практичний досвід народу та його оцінка різних подій і явищ: *хвали жито в стогу, а пана в гробу; рання пташка*

дзьобик чистить, а пізня очиці жмурить; такий тупий ніж, що й киселю не ріже; pomoже, як мертвому кадило; живе, як у бога за пазухою.

- *Приказка* — стійкий вислів, який образно розкриває певне явище. Приказки позбавлені узагальнювального, повчального характеру і висловлюють незавершену думку: *борода не робить мудрим чоловіка; вискочив, як Пилип з конопель; даремно і чиряк не вискоче; кожна жаба своє болото хвалить; лінивий двічі робить, скупий двічі платить; любить, як вовк порося.*
- *Крилаті вислови (слова)* — стійкі образні вислови, засвоєні з фольклорних або наукових джерел, вислови видатних осіб. Основною їх ознакою є зв'язок з літературним джерелом, стійкість і популярність завдяки їх влучності. Джерела крилатих слів різноманітні: фольклор, твори античних і сучасних письменників, релігійні тексти, вислови з європейських мов, вислови українських та зарубіжних письменників: *Борітеся — поборете* (Т. Шевченко); *Лиш боротись — значить жити* (Іван Франко); *Слово, чому ти не твердая криця?* (Леся Українка).
- *Афоризм* — короткий влучний оригінальний вислів, що виражає узагальнену думку у виразній, легкій для запам'ятовування формі: *Я мислю — отже, я існую!* (Р. Декарт); *І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь!* (Т. Шевченко); *Усе, що робиш, треба робити добре.* (Ф. Бекон).

У Польщі проблему класифікації фразеологізмів досліджували такі відомі мовознавці як С. Скорупка, А.М Левицький та П. Мюлднер- Нецковський.

Найпоширенішою у польській фразеології стала теорія класифікації фразеологізмів, яку запропонував Станіслав Скорупка. Вона включає граматичну (за граматичним критерієм) та семантичну (за ступенем поєднуваності) класифікацію фразеологізмів.

За граматичним критерієм Станіслав Скорупка виділяє три типи фразеологічних одиниць [38]:

1. **Фразеологічні словосполучення** — головним членом у таких одиницях зазвичай виступає іменник, прикметник, дієприкметник, або прислівник: *dużo opadów* (багато опадів), *czzerwone i czarne* (червоне і чорне), *lwia część* (левова частка), *blaski i cienie* (світло і тінь), *druga strona medalu* (друга сторона медалі), *krecia robota* (кротова робота- підступна діяльність), *nie w ciemię bity* (не в тім'я битий- розумний), *niebo w gębie* (небо в роті- щось смачне).
2. **Фрази** — фразеологічні одиниці зі структурою речення. Мають усталений характер, часто повторюються і є значеннєво неподільними: *do wesela się zagoi* (до весілля загоїться), *bez pracy nie ma kłacz* (без праці немає калачів). До фраз відносять також прислів'я, афоризми та сентенції.
3. **Звороти** — головним членом виступає дієслово, або дієприслівник: *kochać kogoś na zabój* (палко когось кохати), *biorąc pod uwagę* (беручи до уваги), *mydlić oczy* (замілювати очі), *ruszyć z kopita* (рушити з копита — одразу чимось зайнятися), *pleść trzy po trzy* (плести три по три- говорити дурниці), *siedzieć na dwóch stołkach* (сидіти на двох стільцях), *znać się jak tyse konie* (знатися як лисі коні- дуже добре знати один одного).

А з огляду на ступінь значеннєвої поєднуваності С.Скорупка фразеологічні одиниці поділяє на [38]:

- ✓ **Вільні** — одиниці в яких кожен член зберігає своє значення. Складові частини таких одиниць можуть змінюватися в залежності від змісту, який ми плануємо передати за допомогою цієї одиниці: *drewniany dom* (дерев'яний будинок), *słońce pali, przy pieka* (сонце палить, припікає).
- ✓ **Сталі** — фразеологізми, компоненти яких не можуть змінюватися. У випадку зміни одного зі складників змінюється зміст усього фразеологізму: *drzeć z kimś koty* (постійно з кимось сваритися), *patrzeć*

przez różowe okulary (дивитися крізь рожеві окуляри), *dać się we znaki* (датися взнаки).

- ✓ **Поєднувальні** — фразеологізми, компоненти яких є більш поєднаними значеннями ніж у вільних фразеологічних одиницях, але ще не мають усталеного значення : *dobić targu* (сторгуватися), *torować drogę, przejście, ścieżkę* (прокладати дорогу, перехід, стежку).

Польський мовознавець А.М Левицький за типологічною класифікацією виділив п'ять типів фразеологічних одиниць за граматичним критерієм[32, 33]:

- 1) *фрази*, що можуть бути компонентами речення, а також складовими зв'язаного тексту: *Wyszło szydło z worka* (вийшло шило з мішка), *ręce opadają* (у когось опускаються руки), *na dwoje babka wróżyła* (на двоє бабка ворожила- про щось неоднозначне), *jak sądzisz, zdążymy na pociąg?* (як думаєш, ми встигнемо на потяг?);
- 2) *звороти*, що виконують функцію дієслова: *ktoś (coś) w krzyk* (хтось, (щось) в крик)), *ktoś w płacz* (хтось в плач), *ktoś trzęsie się jak galareta* (хтось трясеться як желе), *czyjeś akcje idą w górę* (чийсь акції ідуть вгору);
- 3) *іменникові словосполучення*, що виконують функцію іменника: *biały kruk* (біла ворона), *twardy orzech do zgryzienia* (міцний горішок), *ni to ni sio* (ні те ні се), *kula u nogi* (куля в нозі- тягар), *kukułcze jajo* (яйце зозулі), *pies ogrodnika* (собака садівника- про когось, хто перешкоджає у доступі до чогось);
- 4) *означальні словосполучення*, що вказують на ознаки іменників, дієслів, прикметників та прислівників: *pierwszy lepszy* (перший ліпший), *jak z krzyża zdjęty* (як з хреста знятий), *jaki taki* (хоч який), *krótko i węzłowato* (коротко і ясно, лаконічно);
- 5) *фразеологічні вказівки*, що виконують допоміжні функції прийменників, сполучників та часток: *w związku z czymś* (у зв'язку з чимось), *albo... albo* (або... або), *rzecz jasna* (ясна річ), *o tyle... o ile* (настільки... наскільки), *otóż to* (отож бо).

За семантичним критерієм А.М Левицький поділяє фразеологізми на **ідіоми**— сталі фразеологічні одиниці значення яких відрізняється від значення окремих їх елементів: *parszywa owca* (паршива вівця); *łacina kuchenna* (кухонна латина); *trącić myszką* (тхнути мишкою- про щось застаріле), та **фраземи** — одиниці, значення яких випливає зі значення їх головного члена: *gniew ogarnia* (гнів охоплює); *dokonywać włamania* (скоїти напад на будинок). Прислів'я, за цією класифікацією, не належать до жодної з груп : це окремі готові тексти. Натомість терміни на кшталт *kwas siarkowy* (сірчана кислота), *samochód ciężarowy* (вантажний автомобіль) чи *władza państwowa* (державна влада) знаходяться на межі фразеології [32,33].

Натомість науковець П. Мюлднер - Нецковський поділяє фразеологізми на три типи за способом творення: відкриті, закриті та формальні [36].

Відкриті — поєднання слів, що формуються у фразеологізми в словникових прикладах. До них належать:

- a) **відтворення** — фразеологізм утворюється за допомогою додавання слів до словникового прикладу: *woda wali do kanału* (вода пре до каналу), *mróz wali do środka* (мороз пре всередину). Обидва утворені на основі слова *walić* (перти);
- b) **перетворення** — фразеологізм утворюється за допомогою заміни однієї зі складових частин прикладу іншим словом: *akcja (powieści, utworu, filmu itp.) rozwija się* (події (роману, твору, фільму ітд.)) розвиваються.

Закриті — поєднання слів, що не містять відкритих елементів і є лише словниковими одиницями. Зазвичай це ідіоми, або прийменникові звороти: *uśmiech radości* (усмішка радості), *biały kruk* (біла ворона), *ręce opadają* (опускаються руки), *jeden z drugim* (один з другим). Такі одиниці можуть бути сталим компонентом відкритих фразеологізмів. Наприклад у звороті *robić coś na chybcika* (щось робити нашвидкоруч) сталим компонентом виступає вираз « *na chybcika*», який є закритим фразеологізмом.

До окремої категорії фразеологізмів належать поєднання слів, що знаходяться на межі відкритих та закритих фразеологізмів. До них відносять: фразеологізми певного середовища, наприклад, спортивні: *gol do własnej bramki* (гол у власні ворота) та слогани : *cukier krzepi* (цукор зміцнює).

Формальні — короткі вирази, що мають лише одне значення, а також лише одну сталу форму. До них належать:

- ❖ військові команди, накази, повідомлення: *na prawo patrz* (Праворуч!), *maszyny stop* (Стоп, машини!), *droga wolna* (дорога вільна);
- ❖ терміни, що вживаються лише в окремих галузях професійної діяльності: *związek frazeologiczny* (фразеологічна одиниця), *zaimek osobowy* (особовий займенник), *wnioskowanie przez analogię* (висновки за аналогією).

У наукових працях 90хрр. ХХст. польські мовознавці розрізняють три типи поєднань слів:

- **фразеологізми (ідіоми)**: *nabić kogoś w butelkę* (когось обманути); *pójść po rozum do głowy* (знайти вирішення проблеми); *wychodzić przed orkiestrę* (робити щось передчасно); *wywiesić białą flagę* (повісити білий прапор-відступити);
- **колокації (фраземи)**: *wierutne kłamstwo* (страшенна брехня); *kardynalny błąd* (груба помилка); *wykonać unik* (уникнути чогось); *popelnić wykroczenie* (скоїти правопорушення);
- **вільні поєднання слів**.

Однак поділ фразеологізмів на ідіоми і колокації є неточним через те, що іноді складно визначити чи є кінцеве значення даного словосполучення, звороту, або фрази сумою значень окремих слів. Також складно визначити чи дане поєднання має усталений (тоді воно є колокацією) чи вільний (тоді це звичайний «продукт мови») характер. Іншою проблемою є відсутність єдиної термінології у галузі фразеології.

2.3 Роль фразеології у польській етнокультурі.

Фразеологічні одиниці — це яскравий матеріал для опису етнічного образу.

Фразеологія виступає одним із важливих джерел пізнання народу, адже кожна доба творила свої стійкі словосполучення, кожна видатна подія знаходила своє відображення у фразеології народу. Національно-культурна інформація, яку зберігає фразеологія, є різнотипною, вона стосується різних рівнів (концептуального, вербального тощо).

Фразеологічний склад кожної мови — це фрагмент концептуальної картини світу, у якій представлені риси національного менталітету, характер соціального, політичного, історичного розвитку народу. Фразеологізми у мові виступають носіями образу світу, що притаманний певній культурі. Однак варто зауважити, що цей образ світу не відповідає науковому образу світу. Причиною невідповідностей є те, що науковий образ передусім докладно відтворює дійсність, натомість мовна картина світу включає як об'єктивні риси певних об'єктів, так і риси приписані їм у даній культурі, які однак не завжди відповідають дійсності. У польській фразеології ми можемо знайти багато прикладів таких відмінностей. Так, наприклад, у польській мовній картині світу закріпився негативний образ свині (*brudny jak świnia* (брудний, як свиня)), *głupia świnia* (дурна свиня), хоча з наукової точки зору свині-інтелектуальні створіння, які швидко адаптуються до нових умов і мають власні почуття.

Дослідження фразеологічних одиниць сприяє реконструкції певних аспектів минулого: давніх звичаїв, вірувань і поглядів. У польській фразеології, наприклад, існують фразеологізми пов'язані зі шляхетським полюванням, яке було важливим елементом давньої польської культури. Це такі фразеологізми як: *popędzić kota* (погнати kota- вигнати когось, заставити когось щось зробити), *siedzieć jak zając pod miedzą* (сидіти, як заєць під межею — бути обережним, завжди бути напоготові),

wietrzyć jak ogar (чувати, як огар (гонча порода собак) — бути пильним)). Походження фразеологізмів *biegać za kimś jak za rarogiem* (бігати за кимось як за балабаном) і *gapić się na kogoś jak na raroga* (витріщатися на когось, як на балабана) теж пов'язане з полюванням, адже балабан був одним з найбільш рідкісних птахів у Польщі в XVI-XVII столітті.

Прикладом запису давніх реалій у польській фразеології є також фразеологізми пов'язані з ремеслами та роботою ремісників, що в давнину також було важливим елементом людського життя [39]. Найбільш поширеними стали фразеологізми, що передають стереотипне уявлення про роботу чоботаря такі як: *szewski poniedziałek* (понеділок чоботаря — небажання працювати в понеділок), *wpaść w szewską pasję* (знервуватися, як чоботар — бути надзвичайно знервованим), *szewc bez butów chodzi* (чоботар без чобіт ходить— про когось, кому бракує речей, які він сам виробляє для інших).

Польська мовознавиця Єва Млинарчик визначила, що найяскравіше у польській фразеології відобразилися ремесла пов'язані з продуктами, одягом, будівництвом, шкірою, металургією, деревообробною промисловістю, керамікою, склом, наданням послуг. Результати досліджень показують, що дані фразеологізми містять інформацію про професії, знаряддя праці невідомі сучасному носію польської мови [35].

Важливу роль у становленні фразеологізмів відіграє також релігія. Анна Пайдзінська звертає увагу на вплив католицизму на образ світу, що міститься у фразеології, зазначаючи, що «закріплений у польській фразеології світогляд — це погляд на світ через призму католицизму» [33]. Наприклад, фразеологізми відображають переконання в тому, що Бог — творець світу. Його носіями є такі фразеологізми, як *ktoś zapomniał o bożym świecie* (хтось забув про світ Божий) чи *jak/jakim kogoś Pan Bóg stworzył* (як\ яким когось Бог створив). Проявом впливу релігії на фразеологію є також наявність в складі фразеологічних одиниць слів таких як *Bóg* (Бог), *anioł* (ангел), *diabeł* (диявол) чи *racierz* (молитва).

Важливим джерелом фразеологізмів також є матеріальна культура — її елементи часто є складовими фразеологізмів. Так, наприклад, хтось товстий найчастіше порівнюється з діжкою (*gruby jak beczka* — грубий як діжка), людина, що швидко і багато говорить — з шарманкою (*gadać jak katarynka* — говорити як шарманка), а приваблива дівчина — з лялькою (*wyglądać jak lalka* — виглядати як лялька). Аби як зроблену річ можна описати, як *zrobiona (jak) od siekiery* (зроблена сокирою), а товар високої якості, як щось — *z górnej półki* (з верхньої полиці) [39].

РОЗДІЛ III.

КОНЦЕПТ «БАГАТСТВО» В ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

3.1 Основні характеристики концепту «багатство»

Ядром концепту багатство у польській мовній картині світу виступає лексема «*bogactwo*». Дана лексема має індоєвропейське походження і походить від слова «*bhágaḥ*», що означає «щастя, маєток». Вона є іменником середнього роду, що відноситься до загальних назв. Вживається як злічуваний іменник (*bogactwa materialne*). Може мати як форму однини (*bogactwo*), так і форму множини (*bogactwa*). У формі множини найчастіше поєднується з прикметниками, що характеризують дану лексему (*wielkie bogactwa, bogactwa materialne*). За синтаксичними функціями, лексема «*bogactwo*» найчастіше виступає підметом (*bogactwo często powód do złego*). Проте концепт «*багатство*» у польській мові може бути виражений не лише основною лексемою, а й похідними від неї словами. Це найчастіше дієслова такі, як: *bogacić się* (збагачуватися) та *wzbogacać* (збагачувати), які в реченні виступають присудками (*cudza praca nie wzbogaca*), а також прикметник *bogaty* (багатий) (*ten jest bogaty, który nic nie pragnie*) та іменник *bogacz* (багатій).

Аналіз матеріалу тлумачних словників (зокрема «Словника польської мови» Державного Наукового Видавництва (Варшава)) показує, що лексема «*багатство*» у польській мові має три значення [39]:

- 1) речі, що мають високу матеріальну та духовну цінність.
- 2) велика кількість, різноманітність чого-небудь.
- 3) достаток, добробут, заможність.

У польській мовній картині світу концепт «*багатство*» найчастіше відображається у матеріальному вимірі і виступає у першому та третьому з наведених вище значень.

3.2 Аналіз змістового наповнення концепту «багатство» на матеріалі фразеологічних одиниць польської мови.

Мовний світогляд кожного народу найчастіше відображається у його фразеології. Тож, розглянемо польські фразеологічні одиниці з лексемою «багатство» у складі та дізнаємося, із чим даний концепт асоціюється в етномовній свідомості польського народу.

Проаналізувавши лексичний склад польських фразеологізмів можемо побачити наступну закономірність: лексема «*bogactwo*» у прислів'ях та приказках найчастіше виступає поряд з лексемами «*praca*» (праця, робота) та *dostatek* (достаток) і ці лексеми перебувають у причинно-наслідковому зв'язку одна з одною. Яскравим прикладом є такі фразеологізми як: *praca wzbogaca* (праця збагачує), *oszczędnością i pracą ludzie się bogacą* (заощадливістю і працею люди збагачуються), *kto z prace rąk swych żyje, wnet taki utyje* (хто живе з праці власних, той одразу поправиться (набере вагу) чи *praca i statek dają dostatek* (праця і статок дають достаток) Отже, можемо стверджувати, що найвищу цінність для поляків мали речі, що були результатом власної роботи.

Велику цінність також мали близькі люди і їх підтримка, про що свідчить фразеологізм *jak biedny ma przyjaciół, to już się wzbogacił* (якщо у бідного є друзі, то він вже розбагатів). Натомість збагачення нечесним шляхом, або за рахунок чужої роботи у народі не сприймалися. Вважалося, що за такий вчинок людина, рано чи пізно, неодмінно буде покарана. Прикладом можуть слугувати такі фразеологізми як: *cudza praca nie wzbogaca* (чужа праця не збагачує), *cudze pieniądze licząc, nikt się nie wzbogaci* (ніхто не збагатиться рахуючи чужі гроші), *kto się prędko bogaci, czasem dobrze przyplaci* (хто швидко збагачується, той іноді добре за це заплатить), *lepiej jest swinię stracić, niż się czyją krzywdą z bogacić* (краще втратити свиню, аніж збагатитися за рахунок кривди), *Bóg temu odplaci, co się z cudzego bogaci* (Бог відплатить тому, хто збагачується за рахунок чужого).

Концепт «багатство» у значенні «заможність» у польській мовній картині світу найчастіше мав негативний відтінок і протиставлявся концепту-антоніму «бідність». Великий вплив на це мали історичні реалії у часи, коли матеріальний статус людини мав чи не найважливіше значення і визначав її позицію у суспільстві. У цьому контексті вербалізаторами даних концептів, окрім основних лексем *bogactwo* (багатство) і *bieda* (бідність), виступали також похідні іменники *bogacz* (багатий) та *biedny, biedak* (бідняк).

Бідна людина у польській свідомості завжди була наділена позитивними рисами: це найчастіше була ввічлива, працьовита, доброзичлива людина, яка завжди готова допомогти іншим, про що свідчать фразеологізми на кшталт *mądrym jest ten, kto w biedzie umie sobie radzić* (розумний той, хто вміє давати собі раду в біді), *mądry nie gromadzi bogactw, ale żyje dla siebie i dla innych* (розумний не примножує багатства, а живе для себе та для інших) чи *ubodzy dają spontanicznie, bogatych trzeba usilnie prosić* (вбогі дають спонтанно, багатих треба наполегливо просити), тоді як в образі багатія переважали негативні риси: він зазвичай був скупим, лінивим та лицемірним. Дане уявлення відобразилось у таких фразеологізмах як: *bogactwo często powód do złego* (багатство часто є причиною неприємностей), *im kto bogatszy, tym skąpszy* (що хто багатший — то скупіший), *nie każdy dobry, kto bogaty* (не кожен добрий, хто багатий), *skąpy bogacz jako skrzynia, choć w niej złoto, przecie w kącie leży* (Скупий багатий — як скриня, хоча у ній золото в кутку лежить), *bogaty się dziwuje, że ubogi pracuje* (багатий дивується, що вбогий працює), *kto świeżo wzbogacony — od tego pożyczki nie oczekuj* (хто щойно розбагатів — від того позики не чекай), *częściej bogaty grosz z ziemi podniesie, niżli ofiaruje biednemu* (багатий частіше підніме копійку з землі, аніж пожертвує її бідному), *kto zakosztuje dobrego, nie patrzy na biednego* (хто скуштує доброго, не дивиться на бідного), *łatwiej jest prosić o coś biednych niż bogatych* (легше просити про щось бідних ніж багатих), *bogactwo czyni ludzi widzących ślepyimi* (багатство робить зрячих людей сліпими)

Побутувала також думка про те, що заможна людина буде мати проблеми через свій статус. Дане уявлення знайшло своє відображення у прислів'ях: *bogactwo nie*

jest ulgą w kłopotach, jest tylko zmianą kłopotów (багатство не полегшує проблем, а лише їх змінює), *ci, którzy pomnażają swoje bogactwa, dodają sobie trosk* (ті, хто примножують свої багатства, додають собі турбот).

Фразеологізми на кшталт *Im bogatsze życie, tym biedniejszy testament* (що багатше життя, то бідніший заповіт), *bogactwo rzadko jest produktem pracy* (багатство рідко є результатом праці), *bogactwo nie jest dobrem* (багатство не є добром), *bogactwo zawsze nastawione jest na pokaz* (багатство завжди виставляється на показ) чи *bogatym los pieniędzy nie podarował, lecz tylko pożyczył* (багатіям доля не подарувала грошей, а тільки позичила) відображали уявлення про заможну людину як таку, що досягла свого статусу нечесним шляхом, завжди вихваляється своїм багатством та дуже швидко втрачає усі свої статки, залишаючись ні з чим.

Фразеологізми *bogaci bywają łaskawi dla ludzi tylko z wyrachowania* (багатії можуть бути ласкавими для людей лише з розрахунку) та *bogaci mają więcej pochlebców niż przyjaciół* (у багатіїв більше підлабузників, аніж друзів), показують, що багатіям було притаманне зверхнє ставлення до інших людей через що вони ніколи не мали справжніх друзів. Жадібність багатія відображає прислів'я *bogactwo jest jak morska woda: im więcej pijesz, tym większe masz pragnienie* (багатство, як морська вода: що більше п'єш, то більшу спрагу відчуваєш), а фразеологізм *gdzie jest bogactwo tam i łajdactwo* (де багатство там і неподобство) відображає уявлення про багатія, як про ледаря та гультія.

Багатій та бідняк, через різницю у статусі, ніколи не знаходили порозуміння один з одним, що відобразилося у прислів'ї *bogaty nie żałuje biednego, a biedny-bogatego* (багатому не шкода бідного, а бідному — багатого).

Фразеологізми *biedny, choćby rozumny, zawsze jest uważany za głupca* (бідняк, хоч і розумний, завжди вважається дурним), *biednemu wszędzie drzwi się ciężko otwierają* (бідному скрізь тяжко двері відчиняються) чи *czy kulawy, czy garbaty, aby był bogaty* (чи кульгавий, чи горбатий, аби був багатий) яскраво відображають тезу про те, що багата людина, попри усі свої вади, завжди легко досягне найвищої позиції у

суспільстві, натомість для бідної людини зробити це буде дуже важко навіть якщо ця людина є здібною.

Проте хвороба чи смерть могла спіткати як багату, так і бідну людину і статус, в даному випадку не мав жодного значення. Про це свідчать прислів'я: *bogaty czy biedny, jeśli skaleczysz się w palec, palec cię boli* (багатий чи бідний, якщо скалічиш пальця, то палець тебе болить) *,bycie najbogatszym człowiekiem na cmentarzu nie ma żadnego znaczenia* (бути найбагатшою людиною не має жодного значення на цвинтарі), *pragnienie bogactwa i zaszczytów znika po zamknięciu trumny* (прагнення багатства і честі зникає після закриття труни), *i bogacz dwie tylko ma w nosie dziurki* (і у багатія лише дві дірки в носі).

ВИСНОВКИ

Поняття концепт у лінгвістиці позначає інформаційну структуру, що містить сукупність знань про певний об'єкт пізнання, що є результатом взаємодії свідомості і позасвідомого. Основою будь-якого концепту є його ядро-чуттєво-наочний образ, та зміст — результат розуміння слів, текстів та контекстів, які відображають загальне уявлення про певний факт свідомості. Основними функціями концептів є функція заступництва, диференціації та мінімалізації.

На сучасному етапі розвитку когнітивної лінгвістики загальних параметрів класифікації концептів не існує, оскільки поняття «концепт» є досить новим терміном у мовознавстві і не має чіткого визначення. Кожен дослідник пропонує класифікацію концептів за різними параметрами, що залежать від підходу, який використовується для дослідження концепту. Найбільш поширеними методами дослідження концептів на сьогодні є концептуальний аналіз, що допомагає зафіксувати найважливіші культурно-ціннісні концепти та описати їх концептосферу, дефініційний аналіз, необхідний для визначення структури концепту та асоціативний експеримент, що застосовується для визначення основного образу певного концепту.

Лінгвокультурні концепти є основними одиницями мовної картини світу, що слугує вербальним втіленням уявлень про навколишній світ, закріплених в культурі певного народу. Ці концепти позначають повсякденні явища, що нас оточують і вербалізуються у мові.

Відображенням мовної картини світу та втіленням ментальності народу у мові виступає фразеологія. Об'єктом дослідження фразеології є сукупність фразеологічних одиниць певної мови, предметом — вивчення типологічних ознак, природи, сутності та функціонування фразеологізмів. Завдяки їй, ми можемо визначити основні ментальні характеристики даного народу та стереотипні уявлення, що закріпилися у його культурі. Загальноприйнятими критеріями класифікації фразеологізмів вважаються: семантичний (за значенням), етимологічний (за

походженням), функціонально-стилістичний (за функціями та стилем вживання), граматичний (за будовою) та ідеографічний (за типами семантичного зв'язку між компонентами). Фразеологічний склад мови є також одним з основних чинників формування етнокультури певного народу, адже саме у фразеологізмах відображаються ті звичаї, традиції та уявлення, що у різні часи були невід'ємною частиною життя даного народу. Розглянувши фразеологічний склад польської мови, бачимо, що у польській етнокультурі міцно закріпилося найбільше образів пов'язаних з ремеслами, побутом та релігією, адже протягом століть саме ці елементи були найважливішими складовими життя польського народу.

Концепт «багатство» є одним з важливих ціннісних концептів польської мовної картини світу. До його структури входять прошарки, що позначають:

- 1) речі, що мають високу матеріальну та духовну цінність;
- 2) різноманітність чого-небудь;
- 3) заможність. Його концептуальне поле у польській мові формують споріднені лексеми такі, як дієслова *bogacić się* (збагачуватися) та *wzbogacać* (збагачувати), прикметник *bogaty* (багатий) та іменник *bogacz* (багатій).

У результаті проведеного аналізу фразеологічних одиниць польської мови, які містять концепт «багатство» у своєму складі, нами було з'ясовано, що у польській мовній картині світу даний концепт найчастіше вживається у значеннях цінні речі та заможність. Значення концепту, у якому він вживається в певній фразеологічній одиниці безпосередньо впливає на його конотацію: концепт «багатство» в значенні цінних речей найчастіше має позитивну конотацію, а у значенні заможності — негативну.

Даний аналіз також показав, що однією з важливих ментальних характеристик польського народу, яка відобразилася в його картині світу є працьовитість, адже у багатьох одиницях концепт «багатство» перебуває у причинно-наслідковому зв'язку з концептом «праця». Це вказує на те, що саме результати власної праці мали

для поляків найвищу цінність, а отже — вважалися найбільшим матеріальним багатством.

Щодо стереотипних уявлень, можемо стверджувати, що у польській мовній картині світу міцно закріпилися два образи, які постійно протиставлялися один одному: негативний образ багатія, що завжди зверхньо ставиться до інших та хизується своєю заможністю та позитивний образ бідняка який, хоч і не може похизуватися великими статками, зате є працьовитою, ввічливою, доброзичливою та щедрою людиною, яка завжди готова допомогти іншим і заслуговує на повагу. Саме ці риси є його найбільшим духовним багатством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аліфіренко М. Ф. Когнітивно-семіологічні аспекти лінгвокультурології /Микола Федорович Аліфіренко // Питання когнітивної лінгвістики. 2006. № 1
2. Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень: підручник / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2011. – 240 с. (Серія «Альма-матер»).
3. Белова А.Д. Вербальне відображення концептосфери етносу:сучасний стан вивчення проблеми/А.Д. Белова// Мовні і концептуальні картини світу К., 2001. №5
4. Белова А. Д. Лінгвістичні перспективи і прогнози у ХХІ ст-ті : [зб. наук.праць] / А. Д. Белова // Лінгвістика ХХІ ст-тя: нові дослідження і перспективи. К. : Логос, 2006. № 1.
5. Белова А. Д. Категоризація та концептуалізація знання в теоретичній та прикладній лінгвістиці / А. Д. Белова // Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи / НАН України, Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов; редкол. А. Д. Белова (голов. ред.) [та ін.]. К.:Логос, 2008.
6. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. І. О. Голубовська. К. : Логос, 2004
7. Гумбольдт, Вільгельм фон. Мова та філософія культури. Серія: Мововіди світу. Пер. з нім. Сіт., гром. ред. А. В. Гулиги, Г. В. Рамішвілі. 1985. 452 с.
8. Заремська І. М. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень / І. М. Заремська // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. - 2011. - Вип. 7. - С. 396-402. Веб.сторінка URL: <http://nbuv.gov.ua/> дата звернення 30.01.2024
9. Комар О. С. Етнокультурна парадигматика національно-маркованих мовних одиниць: автореф. дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.01 / КНУ ім. Т. Г.Шевченка. Київ, 2009. 25 с.

10. Кононенко Л, Співак О. Українсько-польський словник міжмовних омонімів і паронімів / За ред. І. Кононенко. К.: Вища шк., 2008. 343 с. Укр., пол.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : Підруч. для студ. філол. спец. ВНЗ. 2. вид., випр. і доп. К.: Видавничий центр "Академія", 2006. 463 с. (Альма-матер).
12. Краснобаєва-Чорна 2005а: Краснобаєва-Чорна Ж.В. Концепт “життя” в українській фраземіці: проблема номінації та обсяг змісту // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. – Харків, 2005. – Вип. 16. – С. 135-139.
13. Лабінська Б. І. Німецькі фразеологізми з компонентом на позначення фізичного стану людини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 / Б.І. Лабінська. Львів, 2004.
14. Левченко О. Лінгвокультурологія та її термінна система / О. Левченко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2003. № 490.
15. Левченко О. П. Вербалізація концепту Покарання (лінгвокультурологічний аспект). Лінгвістика. Луганськ: Альма-матер. 2004. № 2. С. 15–25.
16. Левченко О.П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005.
17. Лисиченко Л.А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. / Л.А. Лисиченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 191 с
18. Мартинюк А. П. Когнітивно-дискурсивний напрям дослідження концептів у сучасній лінгвістиці. Проблеми романо-германської філології: зб. наук. пр. Ужгород, 2006. С. 92–107.
19. Пашкова Н. І. Етимологічний аналіз у концептуальних дослідженнях. Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. 2013. Вип. 27. С. 32-38. (Серія «Філологія, педагогіка, психологія»). Веб.сторінка: URL: <http://nbuv.gov.ua/> дата звернення 21.01.2024р

20. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. – Луцьк, 2015. – № 4. – С. 212–222.
21. Прадід Ю.Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів) / Ю.Ф. Прадід. С.: Еліньо, 2006. 156 с.
22. Радзієвська Т.В. Концепт шляху в українській мові: поєднання ідеї простору і руху // Мовознавство.К., 1997. № 4 – 5
23. Селіванова О. О. Проблеми концептуального моделювання в сучасних мовознавчих студіях // Лінгвістичні студії : Зб. наукових праць. Черкаси Брами-Україна. 2006. Вип. 2.
24. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава, 2008. 713 с.
25. Ужченко В.Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. Л.: Альма-матер, 2007. 235 с.
26. Фразеологічний словник української мови : у 2-х кн. Кн. 1–2. К. : Наук. думка, 1993.
27. Шевченко Л. Л. Методика концептуальних досліджень / Л. Л. Шевченко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. - 2012. - Вип. 9. - С. 52-56. Веб.сайт URL: <http://nbuv.gov.ua/> дата звернення 20.01.2024
28. Шепітько С., Шейченко О. Концепт як об'єкт лінгвістичного дослідження. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. 2009. №2. С 349-356. Веб.сторінка URL: <https://visnyk-filologia.mdu.in.ua/> дата звернення 18.01.2024
29. Bally Charles. *Traité de stylistique française*. Librairie C. Klincksieck Paris 1936. Веб.сторінка URL: <https://archive.org/details/traitdestylis02ball/page/n111/mode/2up?ref=ol&view=> Дата звернення 17.01.2024 р.

30. Bartmiński J., Tokarski R., Językowy obraz świata a spójność tekstu, [w:] Teoria tekstu. Zbiór studiów, red. T. Dobrzyńska, Wrocław 1986, s. 72. Веб.сторінка URL: <https://czasopisma.marszalek.com.pl/images/pliki/tpom/28/tpom2809.pdf>
Дата звернення 20.01.2024
31. Encyklopedia wiedzy o języku polskim / pod red. Stanisława Urbańczyka ; oprac.: Marian Kucała [et al]. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, 1978. Веб.сайт URL: <https://www.bu.umk.pl/wymiana/?28425,encyklopedia-wiedzy-o-jezyku-polskim-pod-red.-stanislawa-urbanczyka-> дата звернення 15.01.2024р
32. Lewicki A.M "Problemy frazeologii Europejskiej" T 1 Warszawa 1997
33. Lewicki A.M, Pajdzińska A "Problemy frazeologii Europejskiej" T 2 Warszawa 1997. str129-137. веб.сайт URL: <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/publication/529/edition/440/content?ref=L3B1YmXpY2F0aW9uLzUyNS9lZ> дата звернення 17.01.2024р
34. Łuczyński Edward, Maćkiewicz Jolanta Językoznawstwo ogólne. Wybrane zagadnienia Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 1999
35. Młynarczyk, Ewa.. Nie święci garnki lepią. Obraz rzemiosła utrwalony w polskiej frazeologii. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego 2013
36. Müldner-Nieckowski P. Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego: wyrażenia, zwroty, frazy. Warszawa, 2004. 1088 s
37. Müldner-Nieckowski P., Wprowadzenie do frazeologii / P. Müldner-Nieckowski, L. Müldner-Nieckowski. веб.сайт URL: https://frazeologia.pl/Wprowadzenie_do_frazeologii.pdf Дата звернення 2.02.2024р
38. Skorupka S. Słownik frazeologiczny języka polskiego: W 2 t. Warszawa, 1974. T. I: A P. 788 s.
39. Słownik języka polskiego. веб.сайт URL: <https://sjp.pwn.pl/slowniki/bogactwo.html> дата звернення 15.01.2024р
40. Wierzbicka A. Lexicography and Conceptual Analysis. / A. Wierzbicka // Ann Arbor: Karoma Publishers, Inc., 1985. 225s.
41. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>